

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ДМИТРЕНКО Оксана Сергіївна

УДК: 32.019.5:316.722

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
Горбатенко Володимир Павлович
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України, заступник директора.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Лукашевич Микола Павлович
Інститут підготовки кадрів Державної служби
зайнятості України,
завідувач кафедри соціології та
соціально-гуманітарних дисциплін;

кандидат політичних наук
Бульбенюк Світлана Степанівна
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри політології та соціології.

Захист відбудеться «23» квітня 2010 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «22» березня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією із суттєвих рис сучасного політичного життя є трансформація недемократичних політичних режимів та перехід їх на демократичні засади. В сучасних демократичних країнах одним із загальноновизнаних елементів демократії є функціонування суверенної громадської думки. Громадська думка як прояв масової політичної свідомості входить до структури політичної культури і, відповідно, з одного боку, вона зазнає впливів певного типу політичної культури, що існує в суспільстві, а з іншого – як елемент демократії може виступати доволі впливовим чинником у формуванні демократичної політичної культури.

Актуальність вивчення громадської думки як чинника демократизації політичної культури суспільства обумовлена перехідним етапом розвитку української державності. Політична культура, що панувала в Україні за радянської доби, дотепер зберігає елементи посткомуністичного та посттоталітарного характеру. Значну вагу в ній мають застарілі, сформовані ще в 20–80 роках ХХ ст., стереотипи минулого, політичні переконання та настрої: етатистське та патерналістське ставлення до держави, установка на харизматичних лідерів, впевненість у неможливості впливу громадян на владу, тощо. У суспільствах з тоталітарно-авторитарним типом політичної культури громадська думка формується впливами даного режиму і виконує функції, обумовлені внутрішньою сутністю цього режиму. Зі зміною політичного режиму змінюються політико-культурні, економічні, соціальні та інші умови існування та функціонування громадської думки, підвищується її роль, ускладнюються функції, розширюється сфера її діяльності. У демократичному суспільстві громадська думка набуває нових якостей та рис, вона здобуває новий статус, а способи її формування і функціонування мають зовсім іншу природу та дію. З розвитком демократії в країні починають функціонувати нові політичні інститути, які не мали місця у попередніх тоталітарній та авторитарній політичних системах.

У рамках європейської цивілізації поняття «громадська думка» містить в собі не одне, а два різних значення. По-перше, громадська думка це сукупне судження, яке розділяють різні соціальні спільноти з тих чи інших подій, явищ дійсності, а по-друге, це політичний інститут, котрий постійно та ефективно здійснює владу і являє собою один із визнаних і узаконених механізмів процесу прийняття рішень на всіх рівнях влади. Звичайно, що в СРСР громадська думка існувала в першому розумінні, але тоталітарно-авторитарна політична культура не формувала реальні механізми, за допомогою яких громадська думка могла б активно і постійно брати участь у здійсненні політичної влади та прийнятті важливих суспільно-політичних рішень.

Громадська думка повинна обов'язково враховуватись і використовуватись владними структурами і суб'єктами управління. Політична практика останніх

років наглядно показала, що невикористання громадської думки послаблює престиж органів політичного керівництва, лідерів політичних партій та громадських організацій. Ігнорування громадської думки підриває віру в наміри влади рахуватися з дійсними потребами різних соціальних верств і може ускладнювати взаємовідносини між населенням і владою. Це породжує соціальну напругу, конфлікти, призводить до стихійних масових рухів протесту, мітингів, маніфестацій з гаслами скасування існуючої влади, тобто майже усіма особливостями перехідної політичної культури.

Процеси управління громадською думкою містять у собі в прихованій формі можливість до маніпулювання масовою свідомістю. Вивчення маніпулятивних технологій з формування потрібної громадської думки дає можливість не тільки простежити технології впровадження в масову свідомість певних соціально-політичних уявлень, а й виробити механізми їх нейтралізації. Остання надає можливість для формування у країні політичної культури демократичного типу і запобігає утворенню тоталітарної маніпулятивної демократії.

В Україні інтенсивне вивчення громадської думки розпочалося з 90-х рр. ХХ ст., вже після розпаду СРСР, коли виникли умови для створення і зміцнення правових основ вираження громадської думки. Сьогодні в Україні практично відсутня література про взаємодію громадської думки та державного управління, можливості її використання в політичній практиці та її впливу на формування демократичної політичної культури. Вважається, що громадська думка відіграє в цій взаємодії визнано пасивну роль. Саме у зв'язку з цим автором і започатковано дане дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової теми наукових досліджень кафедри політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Проблема громадянського суспільства та його розвиток в Україні», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт університету, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 січня 2005 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні громадської думки як одного з основних елементів демократії та чинника, що впливає на формування демократичної політичної культури в Україні. Реалізація поставленої мети досягається шляхом вирішення наступних завдань:

- здійснити системний аналіз наукової літератури з теми кандидатської дисертації;
- прослідкувати історію становлення та трансформацію поняття «громадська думка»;
- дослідити громадську думку як стан масової політичної свідомості в структурі політичної культури;

– порівняти процес формування і функціонування громадської думки в суспільствах з тоталітарно-авторитарним та демократичним типами політичної культури;

– розкрити основні способи використання громадської думки в політиці, що формують демократичну політичну культуру;

– виявити особливості партнерського та маніпулятивного співіснування громадської думки та публік рилейшнз в політиці;

– запропонувати критерії, які характеризують ступінь взаємодії влади і громадської думки в політичній культурі;

– на основі запропонованих критеріїв зробити висновки щодо стану взаємодії влади і громадської думки як чинника формування демократичної політичної культури в Україні;

– запропонувати напрямки подальшого розвитку громадської думки і формування демократичної політичної культури в Україні.

Об'єктом дослідження виступає громадська думка у її взаємозв'язку з розвитком політичної культури.

Предметом дослідження є сукупність основних елементів громадської думки, що розкривають її як чинник формування демократичної політичної культури в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою вивчення громадської думки як чинника демократизації політичної культури в Україні є загальнонаукові, загальнологічні та емпіричні методи дослідження.

У науковому дослідженні були використані такі загальнонаукові методи (їх часто називають підходами): діалектичний метод використовувався для всебічного аналізу сутності громадської думки, як явища, що містить у собі протилежності, розвивається завдяки цим протилежностям і, в результаті, дає її нову якість. Історичний метод був використаний для дослідження громадської думки в її історичному розвитку. Завдяки цьому методу прослідковано існування і функціонування її основних характеристик у контексті змін політичної культури та людської історії. Порівняльний метод використовувався для зіставлення і виявлення протилежностей існування і функціонування громадської думки за тоталітарно-авторитарної і демократичної політичної культури, для аналізу основних форм участі громадської думки в політиці (вибори, референдуми) в Україні та зарубіжних країнах, а також аналізу результатів соціологічних досліджень. Структурно-функціональний метод був використаний для виявлення функціональної залежності громадської думки від рівня розвитку політичного режиму в країні, політичної культури та політичної свідомості, політичної активності населення та ін. В рамках інституційного методу громадська думка розглядається як певний політичний інститут, що в умовах демократичної політичної культури бере участь у здійсненні політичної влади в державі. Системний метод дозволив розглянути громадську думку як частину політичної культури, чинник, що допомагає взаємодіяти їй з оточуючим суспільним середовищем. Нормативно-ціннісний метод пояснює громадську

думку як певну суспільну демократичну цінність, норму, необхідну для функціонування демократичної політичної культури.

Серед загальнологічних методів використовувались такі методи: індуктивний – як спосіб отримання об'єктивного знання про рівень розвитку демократії на основі даних опитування громадської думки. Метод моделювання використовувався у рамках пропозицій до використання громадської думки для прийняття політичних рішень органами політичного управління.

З емпіричних методів застосовувались метод аналізу документів, який допомагав у дослідженні законодавчих актів, дія яких має пряме відношення до функціонування громадської думки, та метод вивчення результатів соціологічних опитувань громадської думки.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному вивченні громадської думки як чинника демократизації політичної культури в Україні. Наукову новизну основних положень дисертації та особистий внесок автора становлять наступні висновки, положення та рекомендації:

уперше:

– здійснено спробу пояснити велику кількість тлумачень громадської думки, що існують у науковій літературі, її складною внутрішньою структурою; схильністю багатьох авторів розкривати зміст громадської думки, відштовхуючись від одного чи декількох компонентів її структури; впливами об'єктивних історичних обставин на визначення цього явища;

– запропоновано критерії, на основі яких можна класифікувати суб'єкти громадської думки: організованість та активність у політичному житті суспільства; на основі запропонованих критеріїв здійснена класифікація суб'єктів громадської думки, а саме: 1) пасивний суб'єкт громадської думки; 2) потенційно активний суб'єкт громадської думки; 3) активний суб'єкт громадської думки;

– вказано на безпосередню залежність рівня розвитку демократичної політичної культури в Україні від системи взаємовідносин влади і громадської думки; здійснено спробу оцінити рівень розвитку політичної культури в Україні на основі взаємодії влади і громадської думки за допомогою наступних критеріїв: а) наявність каналів вільного висловлення громадської думки в Україні; б) залучення громадської думки до процесів управління та прийняття політичних рішень через форми прямої та представницької демократії; в) наявність законодавчої бази, яка закріплює ролі та прерогативи громадської думки;

– надано пропозиції щодо перспектив подальшого розвитку громадської думки в Україні як одного з чинників демократизації політичної культури суспільства; зокрема, запропоновано комплекс заходів, які передбачають постійний зворотній зв'язок у системі «політика – громадська думка»;

удосконалено:

– змістовне наповнення понять «носії громадської думки», «суб'єкт громадської думки»; «виразник громадської думки»;

– теоретичне уявлення щодо процесу формування громадської думки через його залежність від характеру об'єктів, стосовно яких формується громадська думка, ЗМІ, «лідерів думок», політичної культури суспільства;

– порівняльний аналіз функціонування громадської думки в суспільствах з тоталітарно-авторитарним і демократичним типами політичної культури;

– напрями практичного використання громадської думки в політичному управлінні та прийнятті політичних рішень;

набули подальшого розвитку:

– систематизація поглядів сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо розуміння ними сутності громадської думки, що сприяє створенню цілісного уявлення про це складне суспільно-політичне явище;

– політологічне обґрунтування необхідності подальшого узгодження норм Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» з положеннями діючої Конституції України в контексті реалій сучасного політичного розвитку;

– дослідження взаємодії громадської думки і влади в системі зв'язків з громадськістю: а) громадська думка як партнер політичної влади, б) громадська думка як об'єкт впливу політичної влади.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення дослідження розширюють наукові знання про особливе місце та роль громадської думки в демократичній політичній культурі суспільства. Запропоновано напрями практичного використання владними органами громадської думки в політичному управлінні та прийнятті політичних рішень; розкрито канали впливу публік релейшнз (ПР) на масову свідомість та надано рекомендації щодо способів захисту громадської думки від маніпулювання. Поряд з цим виявлено ряд прогалин в законодавстві України стосовно шляхів та механізмів участі громадської думки в сучасних політичних процесах. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в законотворчій, адміністративно-управлінській, навчальній та прогностичній діяльності, зокрема: як дорадчі матеріали при розробці законодавчих актів, що стосуються функціональної взаємодії громадської думки та управлінського сегменту політичного життя; при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій; у підготовці навчальних курсів з політології, соціології, державного управління; для аналізу та прогнозування соціально-політичної ситуації в країні; з метою формування демократичного типу політичної культури, свідомості та основ громадянського суспільства.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були покладені в основу доповідей і виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: II міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління» (м. Київ, 27–28 листопада 2003 р.); Третіх ірпінських міжнародних науково-педагогічних читаннях «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти» (м. Ірпінь, 12–13 травня 2005 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (м. Київ,

8–9 лютого 2006 р.); Днях політичної науки в МАУП (м. Київ, 20–21 квітня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України» (м. Київ, 7–8 грудня 2007 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 13 наукових праць, з них 8 статей (7 – у фахових виданнях з політичних наук, визначених переліком ВАК України), 4 – тези наукових конференцій та ряд статей у науковому словнику.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінки, у тому числі обсяг основної частини дисертації становить 176 сторінок, список використаних джерел налічує 204 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується ступінь наукової розробки, зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано мету і завдання дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, форми апробації, наведено дані про структуру і обсяг дисертації.

Розділ 1 – «Теоретико-методологічні засади політологічного дослідження в контексті формування демократичної політичної культури» – складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню історичного розвитку громадської думки, багатоманітності підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення поняття «громадська думка», значна увага приділяється розгляду найбільш поширеного у вітчизняній науковій літературі тлумачення громадської думки як стану масової політичної свідомості.

У підрозділі 1.1. – *«Політологічний аналіз історичного розвитку громадської думки у суспільно-політичній сфері»* – аналізується зміст двох термінів «громадськість» та «думка». Досліджується розуміння сутності та ролі громадської думки на різних етапах історичного розвитку людства.

Проблеми сутності, формування, визначення ролі та місця громадської думки в політико-культурному житті суспільства ґрунтовно почали досліджуватись лише в ХІХ ст. Проте, певні наробки до її наукового дослідження мають багатотисячолітню історію. Так, перші спроби осмислення громадської думки, як однієї зі складових демократичного життя, з'являються ще в часи Античності в працях Протагора та Аристотеля.

На початку Нового часу важливе місце в еволюції поглядів на роль громадської думки в державному управлінні належить Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, Ж. Кондорсе. Ідеї щодо умов формування та функціонування громадської думки висловлювались П. Гольбахом та К. Гельвецієм. Значна роль у розробці цілісної теоретичної концепції громадської думки належить німецькому філософу Г. Гегелю.

Сучасне існування і функціонування громадської думки обумовлене багатьма факторами: це і суспільне буття, інтереси і потреби людей, рівень їх політичної культури, свідомості, компетентності тощо. Крім того, громадська думка – явище досить умовне, оскільки об'єктивно вона не є сумою точок зору певної кількості людей. Все це робить її феноменом об'ємним, динамічним, з досить рухливими і, нерідко, умовними кордонами, що приводить дослідників до різнобічних підходів у визначенні її сутності. У роботі розглядаються підходи сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених щодо бачення ними змісту громадської думки, зокрема: 1) як психологічне (Б. Паршин) чи соціально-психологічне явище (Л.-С. Саністебан); 2) як оціночне судження людей, соціальних спільнот (Д. Чесноков, В. Оссовський) чи як судження найкращим чином поінформованих з якогось конкретного питання (У. Маккіннон); 3) як стан суспільної свідомості (В. Лапаєва, Є. Вятр); 4) як стан масової свідомості (Б. Грушин, О. Якуба); 5) як оціночно-пізнавальна діяльність (О. Іванов); 6) як розуміння світогляду та почуттів (А. Корнхаузер) чи комплексів і вірувань (В. Хенніс) певної частини суспільства; 7) як спосіб репрезентації соціальними суб'єктами своїх потреб та інтересів (Н. Амелін).

На основі проведеного аналізу зазначається, що жодне з наведених тлумачень громадської думки не розкриває повністю її багатогранну внутрішню сутність. Висловлюється припущення, що причина великої кількості тлумачень поняття «громадська думка» криється в складній внутрішній будові розглядуваного явища, пов'язана зі схильністю багатьох авторів розкривати зміст громадської думки, відштовхуючись від одного з компонентів її структури, а також залежить від впливу об'єктивних історичних обставин.

У підрозділі 1.2. – «Методологічні аспекти осмислення громадської думки як стану масової політичної свідомості й засобу вираження політичної культури суспільства» – автор аналізує найбільш поширене в українській та російській науковій літературі тлумачення громадської думки як стану масової суспільної свідомості. Запропоновано два основних підходи щодо визначення місця громадської думки у сфері суспільної свідомості: 1) громадська думка як стан суспільної свідомості, 2) громадська думка як прояв масової суспільної свідомості.

Відображаючи реалії політичного життя, громадська думка виступає особливим типом масової суспільно-політичної свідомості, що, в свою чергу, є структурним елементом політичної культури. Вказується на здатність громадської думки як прояву масової політичної свідомості відображати реальний стан речей у суспільстві, фокусувати практично всі суспільно-політичні проблеми. На основі соціологічних опитувань громадської думки населення України досліджено стан суспільно-політичної свідомості українського суспільства та найбільш гострі питання, що турбують наше населення. Зазначається, що розпад одного типу політичної культури і формування іншого відбувається досить болісно і нерівномірно. Становлення демократичної політичної культури в Україні не позбавлене залишків тоталітарно-авторитарного синдрому.

Розглядаючи громадську думку як один із проявів масової суспільно-політичної свідомості, зазначається, що існують ще й інші її прояви: масові настрої, чутки, плітки, соціальні стереотипи, які допомагають у дослідженні особливостей формування політичної культури в Україні.

Розділ 2 – «Громадська думка та її вплив на характер політико-культурних відносин сучасного суспільства» – складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню основних характеристик, що притаманні громадській думці, зокрема визначенню її суб'єкта, критеріїв до обрання об'єктів, способів формування і функціонування в тоталітарно-авторитарній та демократичній політичній культурі; визначенню специфіки та основних напрямків використання громадської думки як чинника демократичної політичної культури; з'ясуванню системи політико-культурних взаємовідносин між громадською думкою і публік рилейшнз.

У підрозділі 2.1. – *«Суб'єкт і об'єкт громадської думки, особливості її формування і функціонування в тоталітарно-авторитарному та демократичному типах політичної культури»* – розглядаються етапи історичного розвитку суб'єкта громадської думки, зазначається, що у сфері політики та політичної культури важливим є розмежування таких понять як «носій», «суб'єкт» та «виразник» громадської думки. Запропоновано ряд ознак, що повинні бути притаманні суб'єкту громадської думки в політиці. Класифіковано суб'єкти громадської думки на основі їх організованості та активності в політичній культурі.

Приділена значна увага визначенню кола та якості суб'єктів громадської думки в сучасній Україні. Виділено ряд критеріїв, на основі яких може формуватись громадська думка. Зазначено, що природа, об'єкт громадської думки та його складність суттєво впливають на процес її формування. Формування громадської думки розглядається під впливом значної кількості факторів, зокрема, міжособистісного спілкування людей, впливу засобів масової комунікації, «лідерів думок», а також існуючої політичної культури.

Здійснено порівняльний аналіз процесу формування громадської думки в тоталітарно-авторитарному та демократичному типах політичної культури. Головна відмінність між демократичним і недемократичним способами формування громадської думки полягає у розкритті питань стосовно суб'єкта та об'єкта, факторів, механізмів і результатів формування громадської думки. Зазначено, що відсутність єдиного владного суб'єкта формування громадської думки, можливість громадянами самостійно обирати об'єкти, стосовно яких можна формувати власну думку, вільне спілкування, обмін точками зору свідчать про демократичний спосіб формування громадської думки в Україні у рамках становлення демократичної політичної культури.

У підрозділі 2.2. – *«Специфіка і основні напрями використання громадської думки як чинника демократичної політичної культури»* – зазначається, що однією з ознак демократичної політичної культури є зацікавленість громадян в участі у політичному житті, довіра до органів влади, які виникають на основі

включення громадської думки у процеси управління і прийняття політичних рішень.

Пропонується ряд основних можливих напрямків використання громадської думки у політико-культурній сфері: 1) у процесах політичного управління та прийнятті політичних рішень; зазначається про два можливі варіанти участі громадської думки в процесах політичного управління та прийнятті політичних рішень – безпосередня участь (вибори, референдуми) та опосередкована (через політичних представників). Розкривається суть понять «політичне управління», «вибори», «референдум», наводиться модель прийняття політичного рішення. Розкриваються інформаційна цінність та особливості використання громадської думки в процесах політичного управління та прийнятті політичних рішень; 2) при проведенні досліджень політичного ринку (політичний маркетинг); 3) при здійсненні тиску на відповідні органи влади. Тут зазначається, що громадська думка може формуватися на основі як істинних, так і хибних уявлень. Тому різними політичними силами тиск громадської думки може використовуватись як для досягнення конструктивних, так і деструктивних цілей.

Наголошується, що формування демократичної політичної культури можливе за умови, коли, з одного боку, влада зацікавлена в існуванні компетентної громадської думки і розповсюджує інформацію як про існуючі проблеми, багатоманітність варіантів їх вирішення, так і можливі наслідки прийняття того чи іншого варіанту рішення, а з іншого – суспільство володіє певним рівнем політичної культури, свідомості та грамотності, щоб розібратися в суспільно-політичних процесах і проблемах та сформуванню компетентну громадську думку.

У підрозділі 2.3. – «Громадська думка як партнер і об'єкт впливу в системі зв'язків з громадськістю» – розглядається система взаємовідносин між громадською думкою і паблік рилейшнз.

Зазначається, що паблік рилейшнз може використовуватись: 1) для налагодження дружніх двосторонніх відносин між владою і громадською думкою; 2) в якості механізму впливу на громадську думку. Такий вплив на громадську думку може здійснюватись шляхом маніпулювання або переконання. Досліджено сутність основних прийомів, за допомогою яких відбувається маніпулювання і переконання. Наводиться принципова відмінність між цими двома засобами впливу, вказується, що при цьому кінцева мета – досягнення запланованого владою результату – залишається однаковою.

Наголошується на необхідності дотримання етичних і моральних норм при використанні ПР-службами маніпулятивних методів впливу на масову свідомість і громадську думку. Обґрунтовано нагальну потребу прийняття законодавчих актів, які були б спрямовані на юридичне обмеження маніпулятивного впливу через засоби масової комунікації. Звертається увага на необхідність створення нормативної бази, яка б забезпечувала відповідальність служб зв'язків з громадськістю, засобів масової комунікації перед суспільством за

порушення правил та норм етики і моралі. Пропонуються рекомендації щодо зменшення маніпулятивного впливу на особу з боку ПР-служб. Зазначається, що переконання є більш демократичним і гуманним способом впливу на масову свідомість і громадську думку та найчастіше використовується в країнах з демократичною політичною культурою.

Розділ 3 – «Взаємодія влади і громадської думки в політико-культурному просторі України» – складається з двох підрозділів, в яких зазначається принципова залежність існування політичного режиму та відповідного йому типу політичної культури в країні від вільного висловлення громадської думки, існування опозиційної думки, залучення громадської думки до процесу здійснення влади тощо. Робиться спроба оцінити тип взаємодії влади та громадської думки в Україні та існуючий тип політичної культури в суспільстві.

У підрозділі 3.1. – «Типи та механізми взаємодії влади і громадської думки» – зазначається, що система відносин владних структур, органів управління і громадської думки є одним із найважливіших механізмів і показників суспільного розвитку та існуючої політичної культури. Розглядаються типи та механізми взаємодії влади та громадської думки в політико-культурному просторі. Зокрема, патерналістський тип взаємодії та заснований на принципах соціального партнерства (О. Іванов) та режими взаємодії влади і громадської думки (Д. Гавра). На основі таких критеріїв, як демократичність системи виборів та виборчих законів на різних рівнях, характер законодавчої ролі та прерогатив громадської думки, наявність каналів вільного висловлення думок і власне свободи їх вираження, характер походження дискусій між громадською думкою і владою тощо, Д. Гавра виділяє наступні режими взаємодії влади і громадської думки: режим пригнічення громадської думки, режим ігнорування громадської думки, режим патерналізму влади по відношенню до громадської думки, режим співпраці влади і громадської думки, режим тиску громадської думки на владу, режим диктатури громадської думки.

Зазначається, що система відносин владних структур, органів управління і громадської думки є одним із найважливіших механізмів і показників суспільного розвитку та існуючої політичної культури. Кожному типу взаємодії влади та громадської думки притаманний певний тип політичного режиму. Рівень довіри громадської думки до влади, їх взаємодія та продуктивна співпраця у політичному процесі суттєво впливають на засадничі основи відповідного типу політичної культури.

У підрозділі 3.2. – «Громадська думка і влада в умовах демократизації українського суспільства» – досліджується стан розвитку демократії в Україні на основі таких критеріїв: 1) наявність каналів вільного висловлення громадської думки; 2) залучення до процесу володарювання через форми прямої та представницької демократії; 3) наявність законодавчої бази, що закріплює роль та прерогативи громадської думки.

Охарактеризовані основні канали висловлення громадської думки та зроблено аналіз можливостей громадян України щодо вільного висловлення

власних поглядів та переконань стосовно різноманітних суспільно-політичних проблем. Проведено дослідження ставлення українців до виборів та референдумів, що проводились в Україні, як до механізмів безпосередньої участі громадян в процесах політичного управління та прийняття політичних рішень. Досліджено питання опосередкованої участі громадської думки в політичному управлінні та прийнятті політичних рішень. Зазначено, що органи влади недостатньо використовують громадську думку в своїй діяльності, вказано, що результатом цього є низький рівень довіри громадян до владних структур.

Проаналізована законодавча база, на основі якої можна робити висновки про юридичні можливості громадської думки брати участь у здійсненні влади. Звертається увага на розбіжності у законодавстві України стосовно норм Конституції України та положень Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» і зазначається, що нерегульованість законодавства унеможливує проведення в Україні легітимних референдумів. На цій основі досліджені відносини між громадською думкою і владою, дана характеристика рівня розвитку демократії та політичної культури в Україні.

ВИСНОВКИ

Отримані наукові результати дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Вивчення наукової та публіцистичної літератури свідчить, що після руйнування радянської політичної системи з'явився суттєвий інтерес до проблем громадської думки. Разом з тим, більшість сучасних досліджень присвячено розгляду громадської думки як об'єкта впливу ІТ-технологій і меншою мірою, як рівноправного партнера політичної влади, який прямо чи опосередковано може брати участь у політико-культурних процесах в Україні. Протягом тривалого історичного періоду дослідження громадської думки постійно змінювались підходи до розуміння її сутності. В сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі існує велика кількість визначень громадської думки, що пояснюється її складною внутрішньою структурою, впливами історичних та політико-культурних обставин, в яких відбувалось вивчення цього явища. Найбільш поширеним, але недостатньо з'ясованим на сьогодні є розуміння громадської думки як стану масової суспільно-політичної свідомості, одного із структурних рівнів політичної культури. Все це потребує відповідного науково-теоретичного уточнення сутності і ролі громадської думки, насамперед засобами політичної науки.

2. Важливою рисою демократичної політичної культури є рівень розвитку партнерських відносин з громадськістю. В сучасних демократичних суспільствах встановлення двосторонніх зв'язків між організацією та громадськістю покладено на публік релейшнз. Найголовнішими завданнями ІТ по відношенню до громадської думки є її вивчення, аналіз, використання та вироблення методів

впливу на неї. Взаємодію між ПР і громадською думкою доцільно розглядати в двох напрямках: 1) громадська думка як партнер ПР; 2) громадська думка як об'єкт впливу ПР. У першому випадку відбувається двостороння взаємодія між громадською думкою та ПР. Служби ПР, що існують в різних політичних організаціях (уряд, парламент, політичні партії) достовірно і систематично інформують громадськість про результати своєї роботи, плани, питання, що розглядаються. Це, в свою чергу, дає можливість сформуватись компетентній громадській думці відносно роботи певної політичної організації, а також бути обізнаною стосовно важливих суспільно-політичних проблем. Вивчення ПР-службами такої громадської думки надає відповідним органам правдиву, об'єктивну інформацію, яку потім вони можуть використовувати в своїй діяльності. Іншим напрямком діяльності ПР-служб є вироблення методів та заходів, за допомогою яких можна впливати на громадську думку і отримувати заплановані результати.

3. В недемократичних суспільствах здійснення впливу на громадську думку відбувається, як правило, за рахунок маніпулювання, жорсткого програмування свідомості. Слід пам'ятати про те, що тоталітарні агітація і пропаганда не дають людині альтернативного вибору, оскільки треба думати і діяти так, як того вимагає влада. У сучасному посттоталітарному політичному житті України ПР-служби намагаються радше впливати на громадську думку (досить часто за допомогою «чорного ПР»), а не налагоджувати з нею партнерські відносини. Відтак налагодження дружніх, партнерських зв'язків з громадською думкою та використання способу переконання як засобу впливу на неї має стати суттєвою ознакою демократичної політичної культури.

4. З 90-х років ХХ ст. в Україні ідуть складні суспільні процеси, в яких формуються засади демократичної політичної культури. Для оцінки рівня розвитку демократії, та політичної культури в Україні необхідно застосувати ряд критеріїв: а) можливість вільного висловлення громадянами своїх думок, поглядів, позицій, тощо; б) участь громадської думки в основних формах прямої та представницької демократії; в) наявність законодавчої бази, яка закріплює ролі та прерогативи громадської думки. Відповідно до вище названих критеріїв можна зазначити, що сьогодні в Україні дійсно існує свобода вираження громадської думки. Вона функціонує через розгалужену систему каналів висловлення думок, за допомогою якої громадяни можуть висловлювати свої позиції, погляди, переконання, заявляти про власні інтереси, критикувати органи влади. Важливим явищем в політичній культурі України є факт вільного висловлення та функціонування опозиційної громадської думки, щодо внутрішніх та зовнішніх процесів у державі. Поряд з цим, необхідно забезпечити законодавче оформлення існування опозиційної громадської думки в політико-культурному та суспільному середовищі, прийняти закон про опозицію.

5. Безпосередня участь громадської думки в політичних процесах відбувається через форми прямої демократії: референдуми та вибори. Організація та

проведення референдумів в Україні супроводжується рядом проблем. По-перше, ініціювання, організація проведення та реалізація одержаних результатів всеукраїнського референдуму від 16 квітня 2000 р. здійснювались в умовах відсутності належного законодавчого оформлення. В Україні не було і не має до цього часу нового закону про всеукраїнський та місцеві референдуми. На сьогодні, в Україні діє Закон України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми», прийнятий 3 липня 1991 р., який застарів, бо приймався на базі Конституції 1978 р. і вже не відповідає новим нормам Основного закону 1996 р. За таких обставин громадяни України, як первинний суб'єкт влади не можуть у повному обсязі реалізувати свої політичні права. По-друге, місцеві референдуми проводились лише у поодиноких випадках, що істотно зменшує можливість громадян відчувати себе частиною політичного процесу, як на загальнодержавному так і місцевому рівнях. По-третє, громадяни в Україні мають недостатньо можливостей впливати на рішення державної і місцевої влади, що утискають їх законні права. Досвід сучасних країн свідчить, що не маючи достатніх інституційних можливостей впливу на органи влади, громадська думка намагатиметься реалізувати цей вплив через неінституційні канали (мітинги, страйки, демонстрації, тощо). Це може призвести до насилля з боку громадської думки, яке виражається в тиску на органи влади. З часу незалежності в Україні регулярно проводяться вибори. Однак, як свідчать результати соціологічних досліджень, лише невелика кількість громадян вірять у чесність проведених в Україні виборів та їх здатність змінити життя на краще. А отже, переважна більшість українців вважають проведення виборів лише видимістю демократії, а не реальним механізмом впливу громадян на політичну владу. Таким чином, такі демократичні інституції в Україні, як вибори та референдуми не виконують поки що своєї головної функції – бути важелем впливу громадян на владу, давати політичну і юридичну можливості брати участь у процесі прийняття рішень, відстоювати власні інтереси і потреби.

6. Опосередкована участь громадської думки в політичному управлінні та прийнятті політичних рішень може бути здійснена через використання управлінськими та законодавчими органами громадської думки в якості важливого джерела суспільно-політичної інформації. Досить часто управлінці та законодавці ігнорують громадську думку, обґрунтовуючи це тим, що вона є некомпетентною стосовно розглядуваних питань. Однак, інформаційна цінність громадської думки може визначатись: 1) станом громадської думки, що відображає об'єкт управління; 2) змістом про об'єкт управління. У першому випадку істинність чи хибність громадської думки для суб'єкта управління не має істотного значення, оскільки важливим є знання про існування самого факту чи явища суспільно-політичного життя. У другому – громадська думка повинна володіти якість наукового знання, тому необхідна відповідна обробка інформації, яку вже потім можна використовувати в процесі прийняття політичного рішення.

7. В Україні створена достатня нормативна база, яка б забезпечувала пряму та опосередковану участь громадської думки у процесах політичного управління та прийнятті політичних рішень, зокрема це: Указ Президента України від 15 вересня 2005 р. № 1276 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» та інші. Однак, у представників української влади спостерігається слабка взаємодія з громадською думкою. Як правило, представники влади звертаються до громадської думки лише за висловленням підтримки та лояльності щодо своєї власної діяльності. Управлінці та законодавці не використовують дані про стан громадської думки постійно, а тому включеність громадської думки в управлінський процес не носить систематичного характеру. Владні структури, як правило, реагують на громадську думку тих суспільних груп, що заявляють про себе силовими методами (страйки шахтарів, мітинги малозабезпечених). Інтереси і потреби тих верств суспільства, що відкрито не заявляють про себе, фактично залишаються поза увагою влади. Як результат, в Україні спостерігається низька довіра до існуючих органів політичної влади, суспільство невдоволене розвитком демократії, значна частина громадян вважають, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони і дискусії. Визначаючи політичну культуру в Україні, можна зазначити, що вона ще формує власні демократичні принципи, залишаючи значні залишки патріархальної та підданської культури. Україна ще й досі перебуває на роздоріжжі. Куди піде вітчизняне суспільство – до авторитарного режиму чи до демократичного устрою, значною мірою залежить від громадян – чи чекатимуть вони чергового сильного лідера, чи візьмуться до практичної активності аби відстоювати свої права та інтереси.

8. Існування демократичної політичної культури передбачає постійний зворотній зв'язок у системі «політика-громадська думка». Для того, щоб цей зв'язок був стабільним та ефективним необхідно:

– підвищувати загальний рівень політичної обізнаності людей; особливого значення набувають знання політичних і правових норм, законів держави, політичних принципів, засобів політичного управління суспільством;

– сприяти творенню достатнього рівня компетентності громадської думки, залучаючи широке коло фахівців для обговорення нагальних суспільно-політичних проблем;

– формувати терпимість та толерантне ставлення до людей з протилежною, опозиційною громадською думкою;

– розширювати умови для вільного вираження людьми своїх думок (у тому числі і опозиційної громадської думки чи думки меншості) через ЗМІ та безпосередні контакти громадськості з представниками влади;

– створювати умови для партнерства, довіри, співробітництва у відносинах громадської думки з представниками політичної влади на всіх рівнях;

– з метою поліпшення якості безпосередньої демократії та пошуку нових шляхів участі громадської думки в політичних процесах запозичити позитивний досвід демократичних зарубіжних країн; окрім існуючих форм – виборів та референдумів – слід використовувати і такі форми прямої демократії, як народний вибір, народна ініціатива чи народне вето;

– налагодити систематичний і багатоаспектний моніторинг громадської думки, використовуючи наукові соціологічні дослідження;

– акцентувати увагу на необхідності прийняти новий закон про всеукраїнський та місцевий референдум, який би співпадав з положеннями чинної Конституції України;

– на законодавчому рівні забезпечити обов'язкове інформування законодавчих та управлінських органів про стан громадської думки та використання ними наданої інформації в процесі прийняття політичних рішень.

Демократизація політичної культури – складний та суперечливий процес. З поміж інших, без сумніву важливих факторів, що формують і впливають на них, громадська думка займає своє особливе місце. Її політичні та соціальні ролі в цих складних явищах, є визнаними в світовій політичній теорії та практиці. Відтак в Україні громадська думка має постати як впливовий та вагомий фактор демократизації політичної культури.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені у наступних публікаціях автора:

1. Дмитренко О.С. Основні підходи до визначення «Громадська думка» / О.С. Дмитренко // Нова парадигма [Журнал наукових праць] / [Голов. ред.

В.П. Бех]. – 2004. – Вип. 36. – С. 172–180.

2. Дмитренко О.С. Громадська думка: історія і сучасність / О.С. Дмитренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2 (5). – С. 101–108.

3. Дмитренко О.С. Проблема суб'єкта громадської думки в Україні / О.С. Дмитренко // Нова парадигма [Альманах наукових праць] / [Голов. ред. В.П. Бех]. – 2004. – Вип. 37. – С. 154–162.

4. Дмитренко О.С. Громадська думка в державному управлінні / О.С. Дмитренко // Борисфен. – 2005. – № 1. – С. 12–14.

5. Дмитренко О.С. ПР як управління громадською думкою / О.С. Дмитренко // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: «ІНТАС», 2007. – Вип. 29. – С. 180–190.

6. Дмитренко О.С. Громадська думка як прояв суспільно-політичного стереотипу / О.С. Дмитренко // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. – 2007. – № 4. – С. 156–161.

7. Дмитренко О.С. Громадська думка і розвиток демократії в Україні / О.С. Дмитренко // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. – 2009. – № 2. – С. 126–131.

8. Дмитренко О.С. Громадська думка як чинник демократизації політичної системи України / О.С. Дмитренко // Наукові праці МАУП. – К.: МАУП. – Випуск 1. – С. 95–99.

9. Дмитренко О.С. Шляхи удосконалення методів та інструментів державного управління / О.С. Дмитренко: Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління», (27–28 листопада 2003 р.) / Уклад.: Б.В. Новіков, І.І. Федорова та ін. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2003. – Ч. 1. – С. 124–126.

10. Дмитренко О.С. Вплив громадської думки на виховання студентської молоді / О.С. Дмитренко // Проблеми навчання та виховання у вищому закладі освіти: матеріали третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – С. 218–220.

11. Дмитренко О.С. Деякі аспекти інституалізації громадської думки в постсоціалістичній Україні / О.С. Дмитренко // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: 8–9 лютого 2006 р. / Укл. Т.О. Нестеренко / За ред. В.П. Бега. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 172–173.

12. Дмитренко О.С. Євроінтеграція України крізь призму громадської думки / О.С. Дмитренко // Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7–8 грудня 2007 р. – К.: ДАКККіМ, 2008. – С. 117–119.

13. Основи громадянського суспільства: Словник: для студ. вищ. навч. закл. / Н.Г. Джинчарадзе, М.А. Ожеван, А.В. Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2006. – 232 с. (Статті Дмитренко О.С.: «Вибори». – С. 29–32; «Думка громадська». – С. 67–70; «Маніпулювання політичне». – С. 105–108; «Масова політична свідомість». – С. 108–111; «Референдум». – С. 162–165).

АНОТАЦІЇ

Дмитренко О.С. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню існування та функціонування громадської думки у політико-культурній сфері з метою науково-теоретичного обґрунтування громадської думки як одного із елементів демократії та чинника, що може суттєво впливати на формування демократичної політичної культури в Україні.

Встановлено, що на формування демократичного суспільства та політичної культури демократичного типу суттєво впливають: рівень залучення громадської думки до політичного управління та прийняття політичних рішень через форми прямої та представницької демократії, встановлення двосторонніх, партнерських та довірчих стосунків між громадською думкою і політичною владою на всіх її рівнях; формування громадської думки шляхом переконання, а не за рахунок маніпулятивних технологій; наявність каналів для вільного висловлення громадської думки, рівень компетентності та обізнаності людей в питаннях політичних і правових норм, законів держави, політичних принципів, засобів управління суспільством, тощо.

Уточнено змістовне наповнення понять «суб'єкт громадської думки», «носії громадської думки» та «виразник громадської думки». Досліджується процес формування громадської думки та вплив на нього таких факторів як об'єкт громадської думки, ЗМІ, «лідери думок», існуюча в суспільстві політична культура. Здійснено порівняльний аналіз існування і функціонування громадської думки в тоталітарно-авторитарному і демократичному типах політичної культури.

Ключові слова: громадська думка, демократизація, політична культура, політичне життя, політичне управління, політичне рішення, політична влада, референдум, вибори.

Дмитренко О.С. Общественное мнение как фактор демократизации политической культуры в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В работе осуществлен анализ существования и функционирования общественного мнения в политико-культурной сфере с целью научно-теоретического обоснования общественного мнения как одного из элементов демократии и фактора, существенно влияющего на формирование демократической политической культуры в Украине.

Политическая история Украины последних лет свидетельствует, что формирование демократического общества зависит не только от формального набора политических институтов и правового закрепления основ демократии. Трудности, которые сопровождают политическую жизнь Украины, во многом зависят от отсутствия демократической политической культуры, функционирования демократических идеалов, ценностей и ориентаций на уровне массового сознания. В современных демократических обществах функционирование независимого общественного мнения выступает одним из признанных элементов демократии. Общественное мнение как проявление массового политического сознания входит в структуру политической культуры и, соответственно, с одной стороны, оно поддается влияниям определённого типа

политической культуры, а с другой – как элемент демократии может выступать существенным фактором демократизации политической культуры.

Всесторонне обоснован вывод, что на формирование демократического общества и политической культуры демократического типа существенно влияют на: привлечение общественного мнения к процессам политического управления и принятия политических решений через формы прямой и представительской демократии; становление двухсторонних партнёрских и доверительных отношений между общественным мнением и политической властью на всех её уровнях; наличие законодательной базы, которая закрепляет роль и прерогативы общественного мнения; формирование общественного мнения путём убеждения, а не путём манипулятивных технологий; наличие каналов для свободного выражения общественного мнения; уровень компетентности и осведомлённости общественности в вопросах правовых норм, законов государства, политических принципов, способов управления обществом.

Исследуется процесс формирования общественного мнения и влияние на него таких факторов как: выбор объектов общественного мнения, роль средств массовой информации, роль «лидеров мнения» и, в целом, существующего политического режима и соответствующей политической культуры. Проведен сравнительный анализ существования и функционирования общественного мнения в обществах с тоталитарно-авторитарным и демократическим типами политической культуры.

Предложены основные направления использования общественного мнения в рамках демократической политической культуры: а именно: 1) в процессах политического управления и принятия политических решений; 2) в исследованиях политического рынка; 3) в качестве групп давления на органы власти. Рассмотрены основные способы взаимодействия власти и общественного мнения в системе связей с общественностью. В этой связи общественное мнение исследовалось как партнёр власти и как объект влияния власти для достижения собственных целей. Проанализированы два основных способа влияния публичных рилейшнз на общественное мнение: манипулирование и убеждение.

Ключевые слова: общественное мнение, демократизация, политическая культура, политическая жизнь, политическое управление, политическое решение, политическая власть, референдум, выборы.

Dmytrenko O.S. Public Opinion as the Factor of the Political Culture Democratization in Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for the taking of academic degree of the candidate of political science for the speciality 23.00.03 – political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

The dissertation is dedicated to the research of existence and functioning of the public opinion in the political-cultural field with the purpose of scientific-theoretic argumentation of the public opinion as one of the democracy elements and the factor,

which can significantly influence the building of the democratic political culture in Ukraine.

The author determines that the following factors influence significantly the building of the democratic society and the political culture of the democratic type: the level of attraction of the public opinion to the political administration and the making the political decisions through the forms of direct and representative action democracy, establishing of bilateral, partner and confidential relationships between the public opinion and the political authority on any of its levels; the building of the public opinion by means of conviction, but not through the manipulative technologies; the presence of channels for the public opinion free advance, the level of people's competence and information in the matters of political and juridical standards, country laws, political principles, means of society administration, etc.

The author specifies the meaning of the terms «public opinion subject», «public opinion bearer» and «public opinion spokesman». The author investigates the process of the public opinion building and the influence of such factors as the public opinion object, mass media, «opinion leaders», existing political culture. The comparative analysis of the existence and functioning of public opinion in the totalitarian-authoritarian and democratic political culture types is made within dissertation research.

Keywords: public opinion, democratization, political culture, political life, political administration, political decision, political authority, referendum, election.